

## نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه اجتماعی جزیره قشم

حسین ابوالحسن تنهایی<sup>۱</sup>

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

باقر ساروخانی

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

نادر قلی قورچیان

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد واحد بندرعباس، بندرعباس، ایران

عباس براهیمی قلعه قاضی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۶/۲۷

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۴/۰۹

### چکیده

جزیره قشم یکی از جزایر جنوبی ایران است که از نظر موقعیت ژئوپلیتیکی بسیار مهم است. این جزیره که یکی از بنادر آزاد ایران است، با مهاجرت‌های زیادی از شهرها و کشورهای اطراف برای سرمایه‌گذاری مواجه است و میزان مهاجرت بومیان از این جزیره بسیار اندک است. با تأسیس دانشگاه آزاد اسلامی در این جزیره، بسترهای توسعه در این جزیره گسترش بیشتری پیدا کرد. به همین دلیل است که عملکرد دانشگاه آزاد اسلامی در حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی توانسته تأثیرگذار باشد و میزان این تأثیرگذاری در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به نتایج به دست آمده از تحقیق، همه فعالیت‌های دانشگاه آزاد در توسعه همه جانبه این جزیره تأثیر داشته است. اما برخی از متغیرهای تحقیق مثل بومی بودن، داخل متغیر تحولات فرهنگی قابل مطالعه بود و نشان داد که حتی الگوی دانشگاهی تحت تأثیر ظرفیت‌های قومی بوده است. در جزیره قشم، نهادهای اجتماعی به طور معمول به شیوه‌هایی که در سایر مناطق ایران عمل می‌کنند، فعالیت دارند. اما نکته مهم اینجاست که در این جزیره، این الگوی اجتماعی دانشگاهی که با سایر نقاط ایران همگن است، به دلیل وجود ظرفیت‌های قوی در ساکنین بومی، کارایی زیادی ندارد.

**واژگان کلیدی: توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی، توسعه اقتصادی، توسعه سیاسی، بومی بودن**

## مقدمه

فرایند تحول در جهان از دانشگاه‌ها شروع می‌شود و به دانشگاه‌ها ختم می‌گردد. دانشگاه‌ها در یک‌سو با تولید دانش و اطلاعات، امکان تولید تجهیزات و امکانات جدید را به وجود می‌آورند و محصولات متنوع تولیدی جهان نیز نتیجه علمی فرایند تولید دانش و تجهیزات تخصصی هستند. از سوی دیگر با تغییر فضای فرهنگ، اقتصاد اجتماعی و ایجاد تحولات بعدی که در اثر افزایش ذخیره دانش بشر صورت می‌گیرد، این دانشگاه‌ها هستند که باید تغییرات به وجود آمده را به‌عنوان سؤال اساسی مورد نقد و بررسی و دستمایه تولید دانش جدید قرار دهند. دانشگاه‌ها صرفاً سازمان‌های مادی نیستند، بلکه آمیزه‌ای از آموزش، پژوهش و خدمات اجتماعی کشورها محسوب می‌گردند. اقتصاد عصر کنونی، مبتنی بر تولیدات علمی می‌باشد که اصطلاحاً به آن اقتصاد دانش‌محور اطلاق می‌گردد. در مطالعات جهان کنونی کشورهای وجود دارند که از پویایی اقتصاد و رشد قابل توجه در کنار رشد تولیدات علمی برخوردار می‌باشند. بر همین اساس تحولاتی که ناشی از حضور دانشگاه‌ها در مناطق مختلف می‌باشد انکارناپذیر بوده و این مهم ضرورت ایجاد تحقیقاتی را در این زمینه فراهم می‌نماید.

## بیان مسئله

توسعه به معنای بهبود استانداردهای زندگی و ارتقای مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سمت زندگی بهتر است و تا قبل از دهه ۱۹۷۰ مطالعات توسعه تنها بر شاخص‌های اقتصادی تأکید داشت. اما بعد از آن، عوامل اجتماعی و فرهنگی در توسعه نیز بسیار مهم تلقی شد و در این تغییر دیدگاه بر مقوله‌ای به نام توسعه پایدار و سرمایه اجتماعی تأکید شد که در درون آن سرمایه فرهنگی و سایر انواع سرمایه‌ها دیده شد. سرمایه فرهنگی نوعی پرورش فرد است، پرورشی که قبل از آن انسانی وجود دارد که توان روحی، روانی و مهارتی به یدک کشیدن بار سنگین توسعه را در کنار برخوردارگی از سرمایه‌های مادی داشته باشد و با تراکم چنین سرمایه‌ای در انسان‌ها، جامعه شاهد شکل‌گیری سرمایه فرهنگی نیز خواهد بود.

قشم نام امروزی جزیره و نام شهر بندری جزیره‌ای است در آب‌های خلیج فارس و در دوره‌های مختلف تاریخی این جزیره همواره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. علاوه بر اهمیت ژئوپلیتیکی، این جزیره به دلیل وجود منابع طبیعی همچون گاز و نفت، مجتمع‌های عظیم تجاری، شهرک صنعتی و زمینه‌های گردشگری، نقش مؤثر در اقتصاد ملی دارد. وجود این پتانسیل در اجتماع قشمی این وسوسه را ایجاد کرده که این بسترها نه تنها شرایط زیست بهتر برای بومیان را در خود دارد، بلکه غیربومیان نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. به همین دلیل جزیره قشم و خصوصاً شهرهای قشم و درگهان به یکی از مراکز مهم مهاجرپذیری در داخل کشور تبدیل شده‌اند. تازه‌واردان علاوه بر ایجاد دگرگونی در ساختار جمعیتی، ساختار فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جزیره را نیز دستخوش تغییر و تحول قرار داده‌اند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، قشم اهمیت بیشتری پیدا کرد و در این جزیره تحولات اساسی رخ داد. به‌طوری‌که سیر تاریخی روند نزولی جمعیت و مهاجرت‌های گروهی فیصله یافت، بهبود شرایط، امید به زندگی، تبحر و تخصص و مهارت‌های فنی و سنتی در فاصله دو دهه، جمعیت قشم را دو برابر نمود.

دگرگونی‌های متعدد جزیره قشم می‌توانند به دو شکل "فرصت" یا "تهدید" برای نظام اجتماعی آن مطرح شود. البته به هم خوردن تعادل نظام اجتماعی و یا رسیدن به تعادل جدید در هر جامعه‌ای منتج از عوامل متعددی می‌باشد، اما آنچه که بر حضور یا عدم حضور عوامل تغییر در محیط‌های اجتماعی مؤثر است، کارگزاران تغییر هستند. «کارگزاران تغییر عبارت‌اند از اشخاص، گروه‌ها و انجمن‌هایی که تغییر را وارد می‌کنند، از آن استقبال یا با آن به کم‌ترین برمی‌خیزند (روشه، ۱۳۷۹: ۳۳)».

جزیره قشم در سال‌های اخیر شاهد تغییر و تحولات عظیمی بوده و این روند، امروزه با شتاب بیشتری ادامه دارد. دگرگونی‌های حاکم بر این منطقه متأثر از دو جریان در حال گذار بودن کشور ایران و موقعیت استراتژیک و تجاری جزیره است. این وضعیت باعث به هم خوردن تعادل سنتی سیستم اجتماعی و حرکت سیستم اجتماعی در جهت رسیدن به تعادل جدید (مطابق نظر پارسنز) که بر اساس ارزش‌های مدرن مطلوب تلقی شده است، می‌باشد. مطالعه چنین مسائلی از وظایف علم جامعه‌شناسی و خصوصاً حوزه‌های جامعه‌شناسی توسعه و جامعه‌شناسی تغییرات اجتماعی است. صاحب‌نظرانی چون گی روشه، چنین کنش‌های تاریخی‌ای که هدف آن‌ها سوق دادن جامعه به سوی تحقق مجموعه‌ای منظم از شرایط زندگی جمعی و فردی صورت می‌گیرد، را توسعه می‌نامند. از جمله مهم‌ترین متغیرهایی که در چنین فرایندی هم نقش زمینه‌ای را داشته و هم شاخصی از توسعه و پیامد آن به شمار می‌آیند "آموزش"، به‌طورکلی و "آموزش عالی"، به‌طور خاص می‌باشد. این ارتباط را باید در چرخه و به‌صورت روند دید؛ به این معنی که توسعه بر رشد آموزش مؤثر است و با ارتقاء شاخص‌های آموزشی و افزایش کیفیت متغیرهای آموزشی فرایند توسعه نیز تعمیق و تسریع می‌یابد.

#### اهمیت و ضرورت تحقیق

به دلیل غلبه تفکر مهندسی اجتماعی در سازمان مدیریتی کشورهای در حال توسعه (خصوصاً کشور ایران) در ادبیات توسعه، شاخص‌های کمی مورد توجه است و شاخص‌های کیفی اغلب مورد بی‌توجهی قرار می‌گیرد. این امر منجر به این مسئله شده است که دولت مردان افزایش شاخص‌های رشد اقتصادی همچون تولید ناخالص ملی، میزان سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و... را مترادف با توسعه قلمداد نمایند. به همین دلیل در سال‌های اخیر برنامه‌های توسعه اقتصادی و عمرانی از این جهت که در نیل به اهداف توسعه‌ای موفق نشده‌اند و عمده تأکید آن‌ها بر شاخص‌های کمی بوده مورد نقد و موشکافی قرار گرفته‌اند. این مسئله به خصوص از طرف محافل بین‌المللی چون سازمان ملل مورد توجه ویژه‌ای واقع شده که حاصل چنین توجهی طرح مفهوم توسعه انسانی<sup>۱</sup> است.

با توجه به چنین رویکردی در تحقیقات متعدد عمده‌تأثیر آموزش تحت تأثیر توسعه در نظر گرفته شده است و چنین رویکردی در جزیره قشم نیز منجر به شکل‌گیری و اشاعه این باور شده که توسعه و گسترش آموزش در جزیره قشم متأثر از تغییرات کمی از جمله تأسیس سازمان منطقه آزاد، رشد اقتصادی و تجاری‌سازی است. اما علاوه بر آنکه به‌طورکلی «آموزش» و به‌طور خاص «آموزش عالی» از شاخص‌های توسعه اجتماعی و انسانی است، یکی از بسترهای اصلی تحقق توسعه در تمام ابعاد نیز می‌باشد. دیوید مک کله لند در پی یافتن این پرسش است که

<sup>۱</sup> Human Development

چرا برخی از کشورها برخوردار از توسعه اقتصادی هستند و برخی دیگر فاقد توسعه‌یافتگی، به این پاسخ دست می‌یابد که وجود ویروس ذهنی تحت عنوان «میل و نیاز به پیشرفت» علت این تفاوت است. از نظر وی یکی از راه‌های تولید و اشاعه این ویروس نظام آموزشی جوامع است.

بنابراین نظام آموزشی و خصوصاً آموزش عالی از مهم‌ترین بسترهای ایجاد تغییرات است. همان‌طور که ذکر شد این بی‌توجهی در جزیره قشم بیشتر است و علیرغم وجود مؤسسات آموزش عالی متعدد همچون دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه پیام نور، موسسه آموزش عالی قشم، شعبه بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی، شعبه بین‌الملل دانشگاه پزشکی هرمزگان و مرکز آموزش‌های بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بین‌الملل پزشکی دانشگاه آزاد اسلامی هنوز تحقیق علمی جامعی در خصوص نقش این مؤسسات و به‌طورکلی نظام آموزش عالی در تغییر و تحولات جزیره قشم انجام نشده است.

این خلأ پژوهشی محدود به بررسی نقش آموزش در فرایند توسعه نمی‌شود، بلکه شامل سایر مسائل و موضوعات جامعه‌شناختی نیز می‌شود. باوجود اهمیت‌های فراوان جزیره قشم از حیث صنعتی، تجاری و سیاسی در سطوح ملی و بین‌المللی پژوهش‌های چندانی در حوزه علوم انسانی در این منطقه انجام نشده است، و معدود مطالعات انجام شده به شکل مونوگرافی بوده و در سطح مردم‌نگاری باقی می‌ماند. اهمیت ویژه جزیره قشم و خلأ پژوهشی موجود در خصوص تحقیق در ابعاد مختلف جامعه قشم بر اهمیت و ضرورت انجام تحقیقات اجتماعی در این زمینه صحنه می‌گذارد.

باوجوداینکه بیش از ۳۰ سال از تولد دانشگاه آزاد اسلامی می‌گذرد، تاکنون پژوهشی‌های قابل‌توجهی در زمینه تبیین جامعه‌شناختی ابعاد مختلف این موسسه آموزشی در منطقه انجام نگرفته است. تأثیر تأسیس واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی در نقاط مختلف کشور بر تغییر و تحولات این مناطق بر کسی پوشیده نیست. با این حال پژوهش‌های انجام شده بیشتر به تبیین کارکردهای آشکار این نهاد پرداخته‌اند. پس وجود دو ضرورت و اهمیت مطالعاتی که یکی پژوهش در خصوص بررسی و شناخت ابعاد جامعه‌شناختی جزیره قشم و دیگری که پژوهش در خصوص تبیین جامعه‌شناختی نقش دانشگاه آزاد اسلامی است، منجر به تنظیم و ارائه طرح تحقیق حاضر می‌شود. علاوه بر آن بررسی علمی نقش دانشگاه آزاد اسلامی در تغییر و تحولات، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جزیره قشم می‌تواند راهبرد برنامه‌ریزی‌های توسعه همه‌جانبه در کشور و خصوصاً در مناطق آزاد تجاری باشد.

### ادبیات نظری و پیشینه تحقیق

دیوید مک کله لند در پی یافتن این پرسش است که چرا برخی از کشورها برخوردار از توسعه اقتصادی هستند و برخی دیگر فاقد توسعه‌یافتگی، به این پاسخ دست می‌یابد که وجود ویروس ذهنی تحت عنوان میل و نیاز به پیشرفت<sup>۲</sup> علت این تفاوت است. از نظر وی یکی از راه‌های تولید و اشاعه این ویروس نظام آموزشی جوامع است. پارسنز به سهم خود توصیه می‌کند که در تبیین تغییرات ساختی یک نظام مرجع باید همچنین تغییرات ایجاد شده در سایر نظام‌هایی که محیط نظام مرجع را می‌سازند، به‌عنوان عوامل برون‌زا به حساب آورد. به‌عنوان مثال، در سطح

<sup>۱</sup> Need for Achievement

<sup>۲</sup> - Need for Achievement

جامعه‌شناسی خرد، تغییراتی که در شخصیت روانی ایجاد شود می‌تواند بر نظام اجتماعی تأثیر بگذارد. یا اینکه، تغییرات در عرصه فرهنگی ارزش‌ها یا نمادها می‌تواند در جامعه اثر بگذارد، حتی اگر منشأ این تغییرات فرهنگی در خارج از این جامعه باشد.

تشخیص عوامل درون‌زای تغییرات ساختاری به مراتب دشوارتر از عوامل برون‌زا است. پارسنز در میان عوامل درون‌زا نقش تنش‌ها<sup>۱</sup> را در جامعه بسیار مهم می‌داند. تنش‌ها عبارت‌اند از مشکلات درونی، تناقضات، برخوردها و ناسازگاری‌هایی که کار نظام را سنگین‌تر، دشوارتر و کارایی‌اش را کمتر می‌کند. در هر جامعه‌ای همیشه تنش‌هایی وجود دارد و این تنش‌ها از لحاظ آنکه منبع کنش و نوآوری‌اند ارزش مثبتی دارند. اما اتفاق می‌افتد که حالت‌های تنش مفری برای تخلیه شدن پیدا نمی‌کنند (هلتن، ۱۳۸۱: ۱۲-۲۱۱). در این حالت مخزن تنش انباشته شده و انرژی‌های تخلیه نشده ذخیره می‌شود، بدون آنکه بتوان به طرز مثبتی خرج شود. وقتی که این مخزن کاملاً پرشد، به شیوه‌ای خشن شروع به برانگیختن تغییرات ساختاری می‌کند.

اگر معنای سخنان پارسنز به درستی تفسیر شود، تنش، واکنش درونی نظام در برابر عوامل برون‌زای تغییر است. عوامل برون‌زا عموماً با تنشی که برمی‌انگیزد، در تغییر اجتماعی دستی دارند. به‌عنوان مثال، تغییر تکنولوژی ناسازگاری‌هایی در روابط کار اجتماعی ایجاد می‌کند و تنش‌هایی برمی‌انگیزد که به تغییرات ساختاری می‌انجامد (همیلتون، ۱۳۷۹: ۵۹-۱۵۸). تنش به‌عنوان واسطه و میانجی نفوذ عوامل برون‌زا عمل کرده و گاهی نیز تأثیر آن را شدیدتر و پی‌آمدهایش را در زمان گسترده‌تر می‌کند.

باین‌همه، عوامل برون‌زا و درون‌زا خودشان تغییر ایجاد نمی‌کنند. ممکن است آن‌ها حضور داشته باشند، اما تغییرات ساختاری در پی نداشته باشند. دلیل آن هم این است که نیروهای فعال برای تغییر دادن جامعه ضعیف‌تر از نیروهای تعادل نظام، یعنی نیروهای نظارت‌کننده در جامعه هستند. برخی شرایط باید فراهم باشد تا آنکه کفه تغییر سنگین‌تر شود. نخستین شرط این است که تنش در درون نظام آن قدر باید نیرومند باشد تا انگیزه لازم برای تغییر دادن وضعیت را ایجاد کند. شرط دوم این است که باید مکانیسم‌های مؤثری برای درهم شکستن مقاومت کسانی که منافعی در حفظ وضع موجود دارند، به وجود آید. در غیر این صورت، در برابر نیروهای کم و نظارت، تنش‌ها ممکن است به رفتارهای انفعالی یا به رفتارهای انحرافی خشونت‌آمیز و بی‌اثر بیانجامد (روشه، ۱۳۷۶: ۹۶). شرط سوم و به شیوه‌ای مثبت، باید الگوی جامعه‌ای نو، واقع‌گرا و تحقق‌یافتنی، به‌روشنی در چشم‌انداز موجود باشد. بدون چنین الگویی نیروهای تغییر ممکن است خیلی زود بدون کارسازی فرسوده شوند. شرط چهارم برای آنکه تغییر بر تعادل غلبه کند، باید مجموعه جدیدی از مصوبات<sup>۲</sup> به تدریج به وجود آید تا هنجارهای نو و رفتارهای نو را پاداش داده و زمینه را برای دست کشیدن از سنت‌های رفتاری گذشته آماده کند.

پنجمین و آخرین شرط از نظر پارسنز برای آنکه تغییر بر تعادل غلبه کند این است که عوامل تغییر باید در سلسله‌مراتب سبیرنتیک به بالاترین سطح ارتقاء پیدا کند، یعنی به سطح نمادها و ارزش‌ها برسد. جایی که نیرومندترین نیروهای نظارت و کنترل جامعه آنجا مستقر شده‌اند. در نتیجه، اگر جهان ارزش‌ها از تأثیر تنش‌ها مصون

<sup>۱</sup> - Strains

<sup>۲</sup> - Sanctions

مانده باشد و با نیروهای تغییر هم پیمان نشده باشد، احتمال آن می‌رود که نیروهای مقاومت در برابر تغییر سرانجام پیروز شوند (کرایب، ۱۳۸۱: ۱۱۸). در همین جهان ارزش‌هاست که الگوهای رفتاری نو و مصوبات - آنچه باید انجام داد و آنچه نباید انجام داد - باید منبع الهام خود را بیابد، درست مثل الگوهای رفتاری و مصوبات قدیمی. تغییر ساخت از جمله واکنش‌های ممکن در برابر تنش‌های فزاینده در یک جامعه است. چنانچه شرایط مساعد برای تغییر فراهم نباشد، جامعه راه‌های دیگری در پیش می‌گیرد. نیروهای نظارت گاهی موفق می‌شوند با اصلاحات سطحی نظام موجود و ضعیف کردن تأثیر عوامل تغییر و بدون تغییر دادن بنیادی جامعه، تنش‌زدایی کنند. یا اینکه ممکن است عوامل تغییر را نفی کرده و نیروهای تغییر را سرکوب کنند؛ در این حالت این خطر هست که این نیروها به صورت‌های دیگر گاهی با توش و توانی افزون‌تر قد علم کنند. همچنین ممکن است نیروهای تغییر را با انداختن در مسیر محافظه‌کاری، جدا و تنها، برای بقیه نظام بی‌خطر کرد. و بالاخره، اگر تنش‌ها خیلی نیرومند باشند ولی نتوانند تغییرات مورد انتظار را ایجاد کنند، چند حالت ممکن است پیش آید. یا جامعه به‌عنوان یک هستی مستقل و خودگردان از بین می‌رود، دچار بی‌سازمانی می‌شود، یا در جامعه‌ای دیگر ادغام می‌شود و یا اینکه به تصرف جامعه‌ای دیگر درمی‌آید.

خدادادی در بررسی نقش دانشگاه‌ها در توسعه شهرهای کوچک به این نتیجه رسیده است که، امروزه توجه به شهرهای کوچک در برنامه‌های فضایی و آمایش سرزمین در مقیاس ملی و استانی جایگاه ویژه‌ای یافته است و راهبردهای متنوعی جهت هدایت روند سازمان‌یابی فضایی ملی و منطقه‌ای و گریز از بروز عدم تعادل‌های جمعیت و فعالیت مطرح شده است. یکی از راهبردهای مؤثر در جهت سازمان‌دهی الگوی توزیع فضایی جمعیت و فعالیت در سطح ملی و منطقه‌ای توسعه مراکز آموزش عالی و تقویت نقش دانشگاهی شهرهای کوچک است تا از طریق تقویت نقش دانشگاهی شهرهای کوچک و تحریک رشد و توسعه اقتصادی، اقدامات مؤثری جهت تثبیت جمعیت و جلوگیری از مهاجرت به شهرهای بزرگ صورت گیرد. دانشگاه‌ها به‌عنوان متولی توسعه علمی می‌توانند نتایج بسیار مثبتی در زمینه توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به بار آورند و کشور را هر روز به سمت پیشرفت و پویایی حرکت دهند (خدادادی، ۱۳۸۹: ۲۴۵).

بلاغی‌اینالو نقش دانشگاه آزاد اسلامی در رشد شاخص‌های توسعه انسانی در ایران طی دهه ۷۶-۱۳۶۷ را مورد مطالعه قرار داده است. امروزه بدون در نظر گرفتن روند و سرعت توسعه انسانی نمی‌توان توسعه اقتصادی را برنامه‌ریزی کرد. نقش و جایگاه منابع انسانی به طور اعم و توسعه آموزش و علم و فن‌آوری به طور اخص در رشد و توسعه اقتصادی در مقایسه با دیگر منابع رشد از اهمیت خاصی برخوردار است. بی‌تردید رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشورهای پیشرفته جهان بیش از هر چیز مرهون توجه جدی به سرمایه‌گذاری در بخش آموزش منابع انسانی بوده است، لذا در این کشورها نقش بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی در افزایش یا کاهش توسعه انسانی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد تا ضمن مشخص شدن اشکالات و راهکارهای موجود تلاش لازم در خصوص بهبود شاخص‌های توسعه انسانی صورت پذیرد. در کشورهای در حال توسعه به علل متعدد تأثیر چنین فرایندی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار نگرفته و نقش توسعه انسانی در توسعه ملی کم‌رنگ می‌باشد،

در جامعه ایران نیز بخش توسعه انسانی دستخوش بحران‌های اساسی شده است، که ناشی از عوامل درونی و بیرونی کشور می‌باشد (بلاغی اینانلو، ۱۳۸۰: ۳۰۸).

کیومرث فتحی‌هفشجانی در رساله دکتری خود به ارزیابی کارایی واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی با استفاده از تحلیل پوششی داده‌ها؛ توسعه مدل پویا پرداخته است. در این رساله "مدل پویای تحلیل پوششی داده‌ها" برای ارزیابی کارایی واحدهای دانشگاهی ارائه شده است که با استفاده از آن می‌توان به مقایسه واحدهای تصمیم‌گیری غیرهمگن از نقطه نظر کارایی پرداخت و نواقص اصلی مدل‌های تحلیل پوششی داده‌ها در آن را برطرف کرد. در این مدل سه متغیر اصلی نهاده‌ای و ستاده‌ای به نام‌های امکانات، نیروی انسانی و وضعیت آموزشی- پژوهشی تعریف گردیده است. از جمله نوآوری‌های دیگر مدل ارائه شده "تعیین دوره‌های زمانی به‌عنوان واحدهای تصمیم‌گیری" است. همچنین در این مدل از ستاده‌های هر D.M.U به‌عنوان نهاده‌های D.M.U دیگر استفاده شده است (فتحی، ۱۳۸۲: ۲۴۳).

#### روش تحقیق

تحقیق حاضر از آنجائی که تکمیل‌کننده تحقیقات قبلی انجام شده در این زمینه می‌باشد از حیث نوع توسعه‌ای است. به‌علاوه روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-پیمایشی است. در این تحقیق محقق بر اساس روش‌های پیمایشی و کتابخانه‌ای و همچنین استفاده از سایت‌های علمی و با ابزار پرسشنامه به گردآوری داده‌های مورد نیاز تحقیق اقدام می‌نماید. جامعه آماری این تحقیق جهت کلیه دانش‌آموختگان جزیره قشم می‌باشد. هم‌چنین به‌منظور افزایش شباهت نمونه و جامعه و افزایش دقت اندازه‌گیری برای برآورد پارامترهای جامعه و دخالت دادن ویژگی‌های جامعه در نمونه و با در نظر گرفتن این نکته که جامعه آماری مورد مطالعه از گروه‌های ناهمگون تشکیل شده از روش نمونه‌گیری تصادفی گروهی استفاده شده است. هم‌چنین برای تعیین حجم نمونه از جدول مورگان استفاده گردید و تعداد ۴۹۸ نفر به‌عنوان نمونه تحقیق انتخاب گردیدند. روش‌های تحلیل آماری در این تحقیق عبارت‌اند از روش‌های توصیفی و استنباطی. در روش توصیفی از جداول آماری برای توصیف و تحلیل جهت دستیابی به اهداف و همچنین در روش استنباطی از فن‌های همبستگی استفاده شده است.

#### فرضیات تحقیق

- ۱- بین ابعاد فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی و توسعه جزیره قشم رابطه وجود دارد.
- ۲- بین ابعاد اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی و توسعه جزیره قشم رابطه وجود دارد.
- ۳- بین ابعاد سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی و توسعه جزیره قشم رابطه وجود دارد.
- ۴- بین ابعاد اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی و توسعه جزیره قشم رابطه وجود دارد.

## یافته‌های تحقیق

### پراکندگی متغیر وابسته: توسعه جزیره قشم

جدول ۱: توزیع پاسخگویان برحسب میزان توسعه در جزیره قشم

تعداد پاسخ‌ها	۵۴۴
پاسخ‌های غیر معتبر	۲۷
میان	۲
نما	۱
میانگین	۱۴/۶۱

درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش طبقه
۳۹	۳۹	۳۷/۱	۲۱۲	خیلی زیاد ۷-۱۲
۷۷	۳۸/۱	۳۶/۳	۲۰۷	زیاد ۱۳-۱۸
۹۴/۵	۱۷/۵	۱۶/۶	۹۵	کم ۱۹-۲۳
۱۰۰	۵/۵	۵/۳	۳۰	خیلی کم ۲۴-۲۸
	۱۰۰	۹۵/۳	۵۴۴	کل پاسخ‌ها
	۴/۷		۲۷	پاسخ‌های غیر معتبر
	۱۰۰		۵۷۱	کل پاسخگویان

منبع: یافته‌های پژوهش

متغیر وابسته که توسعه جزیره قشم را مورد سنجش قرار داده است، گویه‌هایی را در برمی‌گیرد که عناصر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی توسعه را تشکیل می‌دهند. میزان توسعه جزیره قشم از می‌تواند میزان رشد اقتصادی، بهبود ظرفیت‌های اجتماعی و توانمندسازی افراد برای تصدی مشاغل و برخی عناصر دیگر را در بر بگیرد که نشان‌دهنده تغییر سبک زندگی ساکنان این جزیره است. پاسخگویان در دو گروه اول که میزان توسعه جزیره قشم را زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند، ۷۷ درصد جامعه نمونه را به خود اختصاص داده‌اند و توزیع جمعیت نمونه در دو گروه اول نیز تقریباً متوازن است. نما در گروه اول قرار دارد و این نکته بدین معناست که بیشتر جمعیت نمونه به میزان خیلی زیادی به توسعه قشم معتقدند.

### متغیرهای مستقل

### توزیع پاسخگویان برحسب میزان تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه

جدول ۲: توزیع پاسخگویان برحسب میزان تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه

تعداد پاسخ‌ها	۵۳۸
پاسخ‌های غیر معتبر	۳۳
میان	۲
نما	۲
میانگین	۹/۱۰

درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش طبقه
۲۹	۲۹	۲۷/۳	۱۵۶	خیلی زیاد ۴-۷
۷۱/۴	۴۲/۴	۳۹/۹	۲۲۸	زیاد ۸-۱۰
۹۲	۲۰/۶	۱۹/۴	۱۱۱	کم ۱۱-۱۳
۱۰۰	۸	۷/۵	۴۳	خیلی کم ۱۴-۱۶
	۱۰۰	۹۴/۲	۵۳۸	کل پاسخ‌ها
	۵/۸		۳۳	پاسخ‌های غیر معتبر
	۱۰۰		۵۷۱	کل پاسخگویان

منبع: یافته‌های پژوهش



بیش از ۷۰ درصد از پاسخگویان جامعه مورد مطالعه با تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه در توسعه موافق هستند و این در حالی است که تعداد افرادی که با این شیوه مخالف هستند نیز را نمی‌توان نادیده گرفت. چون این جمعیت نمونه از ساکنین جزیره قشم انتخاب شده است و موافق نبودن آن‌ها با تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه نشان‌دهنده کمبود رابطه بین ابعاد فرهنگی دانشگاه و توسعه جزیره قشم از نظر پاسخگویان است. تجربه نشان داده است که شیوه اجباری و همچنین در مقابل، شیوه رها کردن افراد در انبوهی از فرهنگ‌های متفاوت، هر دو دارای خطاهای فراوانی هستند و ابعاد فرهنگی دانشگاه یا هدایت غیرمستقیم آنان شاید بتواند در تأثیرگذاری دانشگاه مهم تلقی شود.

### پراکندگی برحسب میزان تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه

جدول ۳: توزیع پاسخگویان برحسب متغیر ابعاد اجتماعی دانشگاه

تعداد پاسخ‌ها	۵۲۰
پاسخ‌های غیر معتبر	۵۲
میانه	۲
نما	۲
میانگین	۱۹/۴

درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش طبقه
۲/۳	۲/۳	۲/۱	۱۲	خیلی زیاد ۸-۱۳
۵۶/۲	۵۳/۸	۴۹	۲۸۰	زیاد ۱۴-۱۹
۹۶/۷	۴۰/۶	۳۷	۲۱۱	کم ۲۰-۲۶
۱۰۰	۳/۳	۳	۱۷	خیلی کم ۲۷-۳۲
	۱۰۰	۹۱/۱	۵۲۰	کل پاسخ‌ها
	۸/۹		۵۱	پاسخ‌های غیر معتبر
	۱۰۰		۵۷۱	کل پاسخگویان

منبع: یافته‌های پژوهش

تمرکز پاسخ‌های جمعیت نمونه بیانگر موافقت زیاد پاسخگویان با تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه است و کمترین میزان پاسخ‌ها نیز به پاسخ تأثیرگذاری خیلی کم ابعاد اجتماعی دانشگاه اختصاص داشت. کمترین تعداد پاسخ‌ها به دو سر طیف تعلق دارد و بیشتر پاسخگویان پاسخ‌های تأثیرگذاری زیاد و کم که در مقابل یکدیگر قرار دارند را برگزیده‌اند. گرایش افراد به دو گروه مرکزی را می‌توان عدم مطلوبیت کافی و در ضمن نامطلوب بودن میزان تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه هم دانست که پاسخگویان را به انتخاب نظر میانه سوق داده است. تعداد زیاد پاسخ‌هایی که معتبر نیستند و حدود ۹ درصد از پاسخگویان را تشکیل می‌دهند، نیز قابل توجه است. در مجموع بیش از ۷۰ درصد از پاسخگویان نسبت به تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه نظر مثبتی داشته‌اند. تعداد افرادی که با تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه مخالف بودند، بیش از ۴۰ درصد از پاسخگویان را به خود اختصاص داد که آمار قابل توجهی است.

### پراکندگی پاسخگویان برحسب میزان تأثیرگذاری ابعاد سیاسی دانشگاه

جدول ۴: توزیع پاسخگویان برحسب میزان تأثیرگذاری ابعاد سیاسی دانشگاه

تعداد پاسخ‌ها	۵۱۸
پاسخ‌های غیر معتبر	۵۳
میانه	۳
نما	۳
میانگین	۱۹/۹۹

درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش طبقه
۸۳	۸۳	۷/۵	۴۳	خیلی زیاد ۷-۱۲
۳۴/۴	۲۶/۱	۲۳/۶	۱۳۵	زیاد ۱۳-۱۸
۷۴/۹	۴۰/۵	۳۶/۸	۲۱۰	کم ۱۹-۲۳
۱۰۰	۲۵/۱	۲۲/۸	۱۳۰	خیلی کم ۲۴-۲۸
	۱۰۰	۹۰/۷	۵۱۸	کل پاسخ‌ها
	۹/۳	۵۳		پاسخ‌های غیر معتبر
	۱۰۰	۵۸۲		کل پاسخگویان

منبع: یافته‌های پژوهش

بیشتر پاسخگویان در مورد ابعاد سیاسی دانشگاه نظر مثبتی نداشته‌اند و برخی از آن‌ها به نقش کم دانشگاه آزاد در تغییرات سیاسی جزیره قشم باور داشتند. یکی از آسیب‌های موجود در جوامع مختلف از جمله جامعه مورد مطالعه، مشارکت ندادن پاسخگویان در اتخاذ تصمیمات برای آنان است. پاسخگویانی که با شیوه اجباری و جبر در پذیرش رشد اجتماعی شده‌اند، برای برنامه‌ریزی‌های زندگی بخصوص برنامه‌های کلان اتکابه‌نفس لازم را ندارند و پیامدهای هیچ‌یک از تصمیمات اتخاذشده، حتی اگر مبتنی بر انتخاب باشد را نمی‌پذیرند. بیش از ۶۵ درصد از پاسخگویان ابعاد سیاسی دانشگاه را دارای کارایی کافی نمی‌دانستند.

### پراکندگی پاسخگویان بر حسب میزان تأثیرگذاری ابعاد اقتصادی دانشگاه

جدول ۵: توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تأثیرگذاری ابعاد اقتصادی دانشگاه

تعداد پاسخ‌ها	۵۲۸
پاسخ‌های غیر معتبر	۴۳
میان	۲
نما	۲
میانگین	۱۱/۲۳

درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	ارزش طبقه
۲۴/۴	۲۴/۴	۲۲/۶	۱۲۹	خیلی زیاد ۵-۸
۶۵	۴۰/۵	۳۷/۵	۲۱۴	زیاد ۹-۱۲
۹۰/۷	۲۵/۸	۲۳/۶	۱۳۶	کم ۱۳-۱۶
۱۰۰	۹/۳	۸/۶	۴۹	خیلی کم ۱۷-۲۰
	۱۰۰	۹۲/۵	۵۲۸	کل پاسخ‌ها
	۷/۵	۴۳		پاسخ‌های غیر معتبر
	۱۰۰	۵۸۲		کل پاسخگویان

منبع: یافته‌های پژوهش

ابعاد اقتصادی دانشگاه از مهم‌ترین ابعاد هر سازمان اجتماعی و یکی از برجسته‌ترین نقش‌ها را در توسعه هر جامعه‌ای عهده‌دار است. زمانی که اهداف پیش روی نهادهای مختلف درگیر در فرایند توسعه اجتماعی، تفاوت زیادی با یکدیگر داشته باشند، جامعه با بحران‌های زیادی از جمله بحران فقر و بیکاری مواجه خواهد شد. گرچه نرخ رشد اقتصادی نشان‌دهنده توسعه یافتن جامعه نیست، اما هرگونه نقصان در این عنصر می‌تواند مانعی جدی بر سر راه توسعه ایجاد کند. مطلوب آن است که تمامی اهداف از نظر تمام اعضای جامعه در یک سمت‌وسو قرار گیرند که نمونه‌ای آرمانی خواهد بود. با این‌همه بیش از ۶۵ درصد پاسخگویان با این نکته که ابعاد اقتصادی دانشگاه در

توسعه قشم تأثیرگذار است، موافق هستند. چون پاسخگویانی که نمونه آماری را تشکیل داده‌اند، دارای پایگاه‌های مختلف اجتماعی بودند و سبک‌های متفاوتی را در زندگی داشتند، انتظار اینکه همه پاسخگویان نظر موافق یا مخالف داشته باشند، تقریباً نزدیک به صفر است. اگر از دیدگاه مرتن بخواهیم کنیم، باید به وجود خرده گروه‌های متفاوت در جامعه اشاره کنیم.

جدول زیر نتایج حاصل از تأثیر دانشگاه در حوزه‌های مختلف توسعه را نشان می‌دهد:

جدول ۶: همبستگی میان فعالیت‌های چهارگانه دانشگاه و توسعه در جزیره قشم

ضریب همبستگی کندال	سطح معناداری	
۰/۳۴۳	۰/۰۰۰	ابعاد فرهنگی دانشگاه
۰/۲۱۸	۰/۰۰۰	ابعاد اجتماعی دانشگاه
۰/۳۰۹	۰/۰۰۰	ابعاد سیاسی دانشگاه
۰/۴۲۷	۰/۰۰۰	ابعاد اقتصادی دانشگاه

منبع: یافته‌های پژوهش

در این تحقیق یکی از اهداف دانشگاه، اهداف اقتصادی و تأثیرگذاری بر روند توسعه در جزیره قشم به شمار رفته است. میزان تأثیرگذاری ابعاد اقتصادی دانشگاه با متغیر وابسته یعنی توسعه جزیره قشم دارای رابطه‌ای مثبت و مستقیم در سطح اطمینان ۹۹ درصد را نشان داد که شدت آن در حد متوسطی ارزیابی شد. گاهی صنعتی شدن رشد فراینده صادرات و افزایش دسترسی به بازارهای جهانی رخ می‌نماید، ولی افزایش درآمد به همه بخش‌ها گسترش نمی‌یابد و بخش‌های کوچک‌تر و یا غیررسمی هرچه بیشتر به حاشیه رانده می‌شوند. ابعاد سیاسی دانشگاه رابطه‌ای مثبت و مستقیم با توسعه جزیره قشم از نظر پاسخگویان در سطح اطمینان ۹۹ درصد را نشان داد. این رابطه که رابطه‌ای نسبتاً ضعیف بود، لزوم بررسی میزان تأثیرگذاری ابعاد سیاسی دانشگاه در تصمیم‌گیری‌های توسعه‌ای در جزیره قشم را متذکر می‌شود. مشارکت سیاسی، از شاخص‌های توسعه اجتماعی و سیاسی کشورها به شمار می‌رود. توسعه جزیره قشم و تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه، در سطح اطمینان ۹۹ درصد دارای رابطه‌ای معنادار هستند. اما این رابطه که رابطه‌ای مثبت و مستقیم را نشان می‌دهد، دارای شدت پایینی است. این رابطه ممکن است با تأثیر پذیرفتن از متغیرهای تحت تأثیر قرار گیرد و شدت بیشتری پیدا کند. مثلاً ابعاد فرهنگی و اجتماعی دارای رابطه‌ای تنگاتنگ با یکدیگر هستند و می‌توانند بر هم تأثیر بگذارند. متغیر وابسته این تحقیق که توسعه جزیره قشم است با تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار بود. اما این رابطه که مستقیم و مثبت بود، از شدت بالایی برخوردار نبود. رابطه ضعیف میان این دو متغیر نشان داد که تأثیرگذاری ابعاد فرهنگی دانشگاه در توسعه جزیره از اهمیت بالایی برخوردار نبود.

### بحث و نتیجه‌گیری

توسعه اجتماعی جزیره قشم و تأثیرگذاری ابعاد اجتماعی دانشگاه، در سطح اطمینان ۹۹ درصد دارای رابطه‌ای معنادار هستند. اما این رابطه که رابطه‌ای مثبت و مستقیم را نشان می‌دهد، دارای شدت پایینی است. این رابطه ممکن است با تأثیر پذیرفتن از متغیرهای تحت تأثیر قرار گیرد و شدت بیشتری پیدا کند. مثلاً ابعاد فرهنگی و اجتماعی دارای رابطه‌ای تنگاتنگ با یکدیگر هستند و می‌توانند بر هم تأثیر بگذارند. توسعه اجتماعی به معنای تقویت و حفظ جامعه در شرایط تفکیک یافتگی و تنوع است، یعنی شرایطی که جامعه دچار تفکیک یافتگی می‌شود و تنوع پیدا

می‌کند، باید بتوان جامعه را حفظ کرد و آن را تقویت نمود. در توسعه اجتماعی که فرایندی از تفکیک یافتگی است، معمولاً جامعه دچار نوعی چندپارگی می‌شود که به جدا شدن گروه‌های اجتماعی و در تقابل قرار گرفتن آنها می‌انجامد. آشوب‌های منطقه‌ای در کشورهایی رخ داد که در برخورد با تفکیک اجتماعی، کلیت، یکپارچگی و همبستگی اجتماعی سعی کردند، خودشان را حفظ کنند. در بیشتر این کشورها تلاش بر این بود که به جای توسعه نظم اخلاقی، کنترل نظم اجتماعی توسط دستگاه‌های بزرگ نظم اجتماعی مثل زندان، پلیس و قوه قضائیه صورت گیرد و به قول دور کهیم بر اساس الگویی هابسی، جامعه اداره شود. اما تلاش جامعه‌شناسی این است که جامعه را بر اساس نظم اخلاقی اداره کند. نظم اخلاقی یکی از مهم‌ترین مفاهیم در جامعه‌شناسی است و در مباحث مربوط به نظریه‌پردازان بزرگ جامعه‌شناسی به آن بهای زیادی داده شده است. توسعه اجتماعی در جامعه‌شناسی به معنای این است که در شرایط رخ دادن تفکیک یافتگی، نوعی همبستگی هم به وجود آید و از منجر شدن تفکیک یافتگی به تعارض‌ها، قطب‌بندی‌ها و جدا شدن گروه‌های مختلف، جلوگیری شود. در جزیره قشم، نهادهای اجتماعی به طور معمول به شیوه‌هایی که در سایر مناطق ایران عمل می‌کنند، فعالیت دارند، اما نکته مهم اینجاست که در این جزیره، این الگوی اجتماعی دانشگاهی که با سایر نقاط ایران همگن است، به دلیل وجود ظرفیت‌های قوی در ساکنین بومی، کارایی زیادی ندارد.

تلاش برای پیشرفت و توسعه در چهار عرصه، فکر، یعنی تحول در آموزش و پرورش و رسانه‌ها، علم، یعنی شتاب بخشی در تولیدات علمی و نظریه‌پردازی در جهت رسیدن به استقلال علمی، زندگی، یعنی توجه به ارتقای شاخصه‌های عدالت، امنیت، رفاه، استقلال، آزادی و معنویت در جامعه، معنویت، یعنی تقویت روحی و انگیزه پیشرفت واقعی در تمام عرصه‌ها، صورت بگیرد تا بسترهای واقعی برای رسیدن به توسعه هر جانبه در کشور فراهم شود. در برنامه‌ریزی برای تحقق الگوی پیشرفت باید جمع‌آوری ذخایر ملی و بالفعل ساختن استعدادها، تشکیل گروه‌های پژوهشی، توزیع عادلانه امکانات تحقیقاتی و دانشگاهی هدف‌گذار صحیح، تربیت نظرپردازان توانا، سرمایه‌گذاری روی علوم نوین و کاربردی، تقویت روحیه خودباوری و انگیزه پیشرفت مورد توجه قرار گیرد.

برای رویارویی با پدیده فقر با تأکید بر ایجاد اشتغال برای طبقات فقیر، توزیع مجدد بخشی از درآمد اضافی حاصل از رشد بین فقرا تا تأمین نیازهای اساسی آنها مانند غذا، لباس، آموزش، مراقبت‌های بهداشتی توسط دولت در این استراتژی مدنظر هستند. پنج عنصر اصلی این استراتژی شامل توزیع مجدد دارایی‌های اولیه، ایجاد نهادهای محلی برای مشارکت مردم، سرمایه‌گذاری برای نیروی انسانی، الگوی اشتغال‌زایی توسعه و رشد درآمد سرانه می‌باشد. استراتژی توزیع مجدد به این فرض استوار است که بین سیاست‌هایی که قصد ایجاد توزیع عادلانه درآمد و ثروت را دارند و آن سیاست‌هایی که درصدد شتاب بخشیدن به رشد هستند تضاد و پیوندی وجود ندارد.

#### منابع

بلاغی‌اینالو، کورش. (۱۳۸۰). "نقش دانشگاه آزاد اسلامی در رشد شاخص‌های توسعه انسانی در ایران طی دهه (۷۶-۱۳۶۷)". پایان‌نامه کارشناسی ارشد با راهنمایی دکتر زهرا عابدی. دانشگاه آزاد تهران مرکزی

تنهایی، ح.ا. (۱۳۸۹). درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی. تهران و مشهد: نشر مشترک مرنديز و بهمن برنا

حاجیان، ابراهیم. (۱۳۸۷). نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی. مجله علمی- پژوهشی جامعه‌شناسی ایران، دوره نهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۷، شماره ۳ و ۴، صفحه ۱۶۴-۱۴۳

حمزه پور، علی. (۱۳۸۵). بازشناسی بسترها و راهکارهای کنترل تحرکات و ناآرامی قومی در ایران. فصلنامه مطالعات سیاسی روز، سال چهارم، شماره بیستم، صفحه ۷۳-۸۹

خدادادی، قاسم. (۱۳۸۹). "نقش دانشگاه‌ها در توسعه شهرهای کوچک" پایان‌نامه کارشناسی ارشد با راهنمایی دکتر مصطفی قدمی. دانشگاه ساری

روشه، گی. (۱۳۷۹). تغییرات اجتماعی. (منصور وثوقی: مترجم). تهران: نشر نی

روشه، گی. (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی تالکوت پارسنز. (ترجمه عبدالحسین نیک گهر). تهران: تیان

فتحی هفشجانی، کیومرث. (۱۳۸۲). "ارزیابی کارایی واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی با استفاده از تحلیل پوششی داده‌ها؛ توسعه مدل پویا-

مطالعه موردی: واحد تهران جنوب". رساله دکتری با راهنمایی دکتر مصطفی شکری، دانشگاه علامه طباطبایی

کرایب، یان. (۱۳۸۱). نظریه‌های اجتماعی مدرن از پارسنز تا هابرماس. (ترجمه عباس منبخر). تهران: نشر آگه

هلتن، رابرت. (۱۳۸۱). تالکت پارسنز در استونز، راب. متفکران بزرگ جامعه‌شناسی. (ترجمه مهرداد میردامادی). تهران: نشر مرکز

همیلتون، پیتر. (۱۳۷۹). تالکوت پارسنز. (ترجمه احمد تدین). تهران: هرمس

Bottamore, T. B. & Robel, Maximilien (1971) Karl Marx: selected writing is sociology and socialphilosophy, penguin Book

Burdiue, Pierre (1969) Intelctual field & creative project, In social sciences Information. No 8, P 189-219

Jenkinz, Richard (2002) Pierre Burdiue, London & New York, Routledge

Robins, Derek (2000) Burdiue & culture, SAGE publication